

Criminelen, guerrillastrijders of toch terroristen?

De framing van de eerste generatie Rote Armee Fraktion

Anarchistische Gewalttäter
– Baader/Meinhof-Bande –

Wegen Beteiligung an Morden, Sprengstoffverbrechen, Banküberfällen und anderen Straftaten werden steckbrieflich gesucht:

 Metabel, Ulrike, 7. 10. 34 Oldenburg	 Baader, Andreas Bernd, 6. 5. 43 München	 Ensslin, Gudrun, 15. 8. 40 Bartholomäe	 Meink, Holger Klaus, 26. 10. 41 Hamburg	 Raspe, Jan-Carl, 24. 7. 44 Seefeld
 Stachowiak, Ina, 17. 5. 34 Frankfurt/M.	 Jämschke, Klaus, 6. 9. 47 Mannheim	 Augustin, Ronald, 20. 11. 49 Amsterdam	 Braun, Bernhard, 25. 2. 48 Berlin	 Reinders, Ralf, 27. 8. 48 Berlin
 Barz, Ingeborg, 2. 7. 48 Berlin	 Müller, Ingrid, 13. 5. 47 Bielefeld	 Meinhaupt, Brigitte, 24. 6. 49 Rheinberg	 Achterath, Axel, 15. 4. 35 Hannover	 Hammerschmidt, Katharina, 14. 12. 43 Drenzig
 Koser, Rosemarie, 24. 8. 47 Ebersberg	 Haasner, Siegfried, 24. 1. 52 Selb/Bayern	 Brockmann, Heinz, 1. 3. 48 Gütersloh	 Fichter, Albert, 18. 12. 44 Stuttgart	

Für Hinweise, die zur Ergreifung der Gesuchten führen, sind insgesamt **100000 DM** Belohnung ausgesetzt, die nicht für Beamte bestimmt sind, zu deren Berufspflichten die Verfolgung strafbarer Handlungen gehört. Die Zuerkennung und die Verteilung erfolgen unter Ausschluß des Rechtsweges.

Mitteilungen, die auf Wunsch vertraulich behandelt werden, nehmen entgegen:

Bundeskriminalamt – Abteilung Sicherungsgruppe –
53 Bonn-Bad Godesberg, Friedrich-Ebert-Straße 1 – Telefon: 02229 / 53001
oder jede Polizeidienststelle

Vorsicht! Diese Gewalttäter machen von der Schußwaffe rücksichtslos Gebrauch!

Auteur: Matthijs Kock
Studentnummer: 5996198
Cursus: Ges-Bachelor Eindwerkstuk (GE3V14054)
Begeleider: Stefanie Massink MSc
Datum: 18 januari 2019
Plaats: Utrecht

“One man’s terrorist is another man’s freedom fighter”¹
- Walter Laqueur

Afbeelding voorzijde: Lebendiges Museum Online, ‘Plakat “Anarchistische Gewalttäter Baader/Meinhof-Bande”’, <https://www.hdg.de/lemo/bestand/objekt/plakat-raf-fahndungsplakat.html> (18-11-2018).

¹ Walter Laqueur, *The Age of Terrorism* (Boston 1987) 302.

Samenvatting

Vanaf de 21^e eeuw heeft de hele wereld, maar in het bijzonder West-Europa, te maken gehad met een toename in het aantal terroristische aanslagen. Als gevolg hiervan groeit in de academische wereld het onderzoek naar het concept terrorisme. Want ondanks dat het fenomeen al sinds de Oudheid bestaat, is er nog altijd geen universele definitie voor terrorisme. Na een analyse van verschillende definities is er in dit onderzoek de volgende werkdefinitie opgesteld: terrorisme is het door personen of groeperingen intentioneel dreigen met en/of gebruiken van geweld tegen burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terrorist en/of terroristische organisatie, om sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen. Deze werkdefinitie wordt in dit onderzoek getoetst aan de casus van de eerste generatie Rote Armee Fraktion (RAF), omdat deze groepering verschillende overeenkomsten heeft met hedendaagse terroristische organisaties.

De RAF werd in 1970 opgericht tegen de kapitalistische maatschappij van de Bondsrepubliek Duitsland en de Amerikaanse strijd in de Vietnamoorlog. De RAF werd door de West-Duitse overheid al vroeg bestempeld als een terroristische organisatie, maar haar politieke aspiraties werden aan de andere kant ook onderuitgehaald door de leden neer te zetten als gewone criminelen. De RAF zag haarzelf als voorhoede van een socialistische revolutie in de Bondsrepubliek en probeerde middels een stadsguerrilla de maatschappij te veranderen. De aanslagen van het Mei-offensief in 1972 door de leden van de eerste generatie RAF zorgden echter onbedoeld ook voor burgerslachtoffers. Hoewel de RAF dus een guerrillatactiek toepaste, resulteerden slordigheden in de uitvoering van de aanslagen erin dat de groepering ook gezien kan worden als terroristisch.

De eerste generatie leden van de Rote Armee Fraktion waren niet óf criminelen, óf guerrillastrijders óf terroristen, ze waren het allemaal tegelijk. Door de groepering als terroristisch te bestempelen, worden andere aspecten van de organisatie dus onderbelicht. Dit bewegelijke karakter van de RAF komt overeen met hedendaagse terroristische groeperingen, zoals Islamitische Staat. Vervolgonderzoeken moeten zich daarom richten op het opstellen van een definitie van terrorisme, waarbij rekening gehouden wordt met het dynamische karakters van dergelijke organisaties.

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1: Het definitieprobleem	7
Hoofdstuk 2: Framing de Rote Armee Fraktion.....	12
§2.1 Framing door de Rote Armee Fraktion.....	12
§2.2 Framing door de Bondsrepubliek Duitsland.....	14
Hoofdstuk 3: De RAF als terrorisme?	18
§3.1 Het Mei-offensief van 1972.....	18
§3.2 De motieven	20
§3.3 De slachtoffers.....	21
Conclusie	24
Bronvermelding.....	27
Primaire bronnen	27
Secundaire bronnen	28
Digitale bronnen.....	29

Inleiding

De afgelopen jaren zijn de West-Europese staten meerdere malen opgeschrikt door jihadistische aanslagen. Terrorisme is vandaag de dag daarom niet meer weg te denken uit de berichtgeving. In de jaren zeventig van de vorige eeuw was dit ook het geval. Destijds staken overal in West-Europa extremistische groeperingen de kop op: het Verenigd Koninkrijk kreeg vanaf 1969 te maken met de Provisional Irish Republican Army (IRA), in Spanje en Zuid-Frankrijk was de Euskadi Ta Askatasuna (ETA) actief en in Italië heerste sociale en politieke onrust als gevolg van aanslagen door zowel rechts- als links-extremistische groeperingen, waaronder de Brigate Rossi. Voor de Bondsrepubliek Duitsland, en in mindere mate voor Nederland, was er echter maar een organisatie de belangrijkste: de Rote Armee Fraktion (RAF), ook bekend als de Baader-Meinhof-Groep. Door middel van gewelddadige aanslagen probeerden de leden van de RAF de kapitalistische maatschappij van West-Duitsland te veranderen in een socialistische staat.²

Verschillende overeenkomsten tussen het terrorisme van vandaag de dag en het extremistische geweld van de jaren zeventig hebben ervoor gezorgd dat historische casussen nuttig zijn om duiding te geven aan het hedendaagse terrorisme. Dit onderzoek gebruikt daarom de casus van de RAF om het concept terrorisme te onderzoeken. Er is voor de RAF als casus gekozen omdat deze organisatie, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Baskische ETA of de Ierse IRA, niet voor de onafhankelijkheid van een specifieke regio streed, maar voor maatschappelijke veranderingen binnen een staat. Hierin komt de RAF overeen met hedendaagse extremistische groeperingen zoals Islamitische Staat. Daarnaast is er sprake van een vergelijkbare (averechtse) aanpak door de overheid tegenover de milieus waaruit de RAF en IS leden werven.³ Deze overeenkomsten tussen contemporaine extremistische groeperingen en de RAF zorgen ervoor dat deze casus uitermate geschikt is om een nieuwe werkdefinitie aan te toetsen. Daarnaast heeft de RAF een groot aantal bronnen achtergelaten doordat zij, in tegenstelling tot andere extremistische groeperingen uit de jaren zeventig nog tot in de jaren negentig actief is geweest.⁴

Ondanks de gewelddadige aard van de RAF, was er ook veel steun voor de organisatie. Zo heeft prof. dr. Jacco Pekelder aangetoond dat er in Nederland advocaten, medici en activisten waren, die

² Donald Bloxham en Robert Gerwarth (red.), *Political Violence in twentieth-century Europe* (Cambridge; New York 2011) 197.

³ Jacco Pekelder, 'RAF: Rote Armee Fraktion', <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6576/raf-rote-armee-fraktion.html> (12-01-2019).

⁴ Bloxham en Gerwarth (red.), *Political Violence*, 200.

steun leverden aan de gevangenen RAF-leden.⁵ Niet iedereen zag de RAF dus als kwaadaardig en terroristisch. Immers: 'One man's terrorist is another man's freedom fighter'.⁶

Stand van het onderzoek

Door de opkomst van groeperingen zoals de RAF in de jaren zeventig, groeide vanaf deze periode ook de academische interesse in alle aspecten van het concept terrorisme. Centraal in deze academische verhandelingen staan de definities van het begrip 'terrorisme' en de daarmee verbonden termen 'terroristen' en 'terroristische organisatie'. Het is namelijk ingewikkeld, en tot nu toe zelfs onmogelijk gebleken, om een universele definitie van de term op te stellen.⁷

De Amerikaanse historicus en journalist Walter Laqueur schreef in 1987 al een boek over de problematiek omtrent het concept terrorisme, getiteld *The Age of Terrorism*. In dit werk stelt Laqueur dat de labels 'politiek links' of 'politiek rechts' geen invloed hebben op terrorisme en dat terrorisme niet exclusief toegeschreven kan worden aan een specifieke politieke beweging of ideologie.⁸ De Amerikaanse socioloog Charles Tilly gaat hierin nog verder door te stellen dat 'The terms terror, terrorism, and terrorist do not identify causally coherent and distinct social phenomena but strategies that recur across a wide variety of actors and political situations.'⁹ Volgens Tilly is terrorisme dus alleen een benaming voor een specifieke handwijze door een organisatie. Onderzoeker Michael Bhatia gaat hierin verder en stelt dat terrorisme niet specifiek gedefinieerd kan worden. Volgens hem wordt het label 'terrorisme' namelijk door actoren gebruikt tegen tegenstanders ongeacht de achterliggende doelen van de betreffende organisatie. Het labelen van dergelijke organisaties heeft volgens hem twee functies. Allereerst probeert framing steun te creëren door het propageren van een wij-zij gevoel. Daarnaast is framing bedoeld om de eigen acties tegen de betreffende organisatie te rechtvaardigen.¹⁰

In tegenstelling tot Bhatia stelt prof. Boaz Ganor echter dat een definitie van terrorisme wel degelijk mogelijk is. Als oprichter en directeur van het International Institute for Counter-Terrorism (ICT) in Israël, is het voor hem immers essentieel om over een werkbare definitie van terrorisme te beschikken. In het artikel *Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?* ziet Ganor terrorisme ook als een methodologisch label, maar maakt hij een onderscheid tussen

⁵ Jacco Pekelder, *Sympathie voor de RAF: de Rote Armee Fraktion in Nederland 1970-1980* (Amsterdam 2007) 27-30.

⁶ Laqueur, *The Age of Terrorism*, 302.

⁷ Alex P. Schmid (red.), *The Routledge handbook of terrorism research* (London; New York 2013) 39.

⁸ Laqueur, *The Age of Terrorism*, 265.

⁹ Charles Tilly, 'Terror, Terrorism, Terrorists', *Sociological Theory* 22 (2004) 1, 5-13, aldaar 5.

¹⁰ Michael V. Bhatia, 'Fighting Words: Naming Terrorists, Bandits, Rebels and Other Violent Actors', *Third World Quarterly* 26 (2005) 1, 5-22, aldaar 12.

terrorisme en guerrilla-technieken.¹¹ Verderop in dit onderzoek zal dit onderscheid een essentiële rol gaan spelen.

Prof. dr. Jacco Pekelder nuanceert het bovenstaande beeld dat terrorisme puur methodologisch is. In het boek *Sympathie voor de RAF. De Rote Armee Fraktion in Nederland, 1970-1980* focust hij zich op de supporters van de organisatie en toont hij aan dat de aantrekkingskracht van de RAF juist voortkwam uit de politieke doelen van de organisatie.¹²

Dit onderzoek plaatst zich in het midden van dit debat door het opstellen van een werkbare definitie van terrorisme, waarbij verder wordt gekeken dan alleen het methodologische aspect en ook de politieke doelen aan bod komen.

Afbakening

Historici zijn het onderling eens dat de RAF ingedeeld kan worden in drie generaties.¹³ Er is gekozen om in dit onderzoek te focussen op de eerste generatie van de organisatie. Deze generatie bestond uit de oprichters en eerste leden van de RAF, vanaf 14 mei 1970 tot juni 1972. Na hun arrestaties in dat jaar volgde een langstlepend proces, waarbij de leden meerder malen overgingen tot hongerstakingen. Nadat een RAF-lid hieraan overleed op 9 november 1974, werd door sympathisanten de tweede generatie RAF opgericht. Deze generatie is voornamelijk bekend geworden door de Duitse Herfst¹⁴, een periode in 1977 waarin de Bondsrepubliek Duitsland in de ban was van een serie ontvoeringen, gijzelingen en moorden.¹⁵ Na de arrestaties van prominente RAF-leden van de tweede generatie in 1982 ontstond de derde en laatste generatie van de RAF, die pas in maart 1998 verklaarde dat de organisatie zichzelf ontbonden had.¹⁶

Er is voor een focus op de eerste generatie gekozen omdat de leden hiervan als oprichters van de RAF actief bezig zijn geweest met hun imago en een grote verscheidenheid aan publicaties over hun framing hebben verspreid. Daarnaast was de andere naam van de RAF ‘de Baader-Meinhof-Groep’

¹¹ Boaz Ganor, ‘Defining Terrorism: Is One Man’s Terrorist another Man’s Freedom Fighter?’, *Police Practice and Research* 3 (2002) 4, 287-304, aldaar 295-299.

¹² Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 27-30.

¹³ Jacco Pekelder, The End of the Baader Meinhof Group. The Long Goodbye Between 1977 and 1998 (Lezing op de IV Jornadas Internacionales sobre Terrorismo: Los finales del Terrorismo. Lecciones desde la perspectiva comparada, Cortes de Aragón, 2011), 1-20, aldaar 4, via Utrecht University Repository, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/202937>.

¹⁴ Voor meer informatie, zie: Karrin Hanshew, ‘The German Autumn, 1977’, in: *Terror and Democracy in West Germany* (Cambridge 2012) 192-235.

¹⁵ Jacco Pekelder, The End of the Baader Meinhof Group. The Long Goodbye Between 1977 and 1998 (Lezing op de IV Jornadas Internacionales sobre Terrorismo: Los finales del Terrorismo. Lecciones desde la perspectiva comparada, Cortes de Aragón, 2011), 1-20, aldaar 5, via Utrecht University Repository, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/202937>.

¹⁶ Rote Armee Fraktion (hierna: RAF), 0019980300, ‘Erklärung zum Ende der RAF’, maart 1998, <https://socialhistoryportal.org/raf/6150> (14-12-2018).

afgeleid van Andres Baader en Ulrike Meinhof, twee van de oprichters van de RAF en leden van de eerste generatie. Deze alternatieve naam speelt een belangrijke rol in de framing van de RAF door de West-Duitse overheid en hier zal verder op worden ingegaan in hoofdstuk 2.2.

Methode en bronnen

Dit onderzoek richt zich op de vraag in hoeverre de eerste generatie van de Rote Armee Fraktion gezien kan worden als een terroristische organisatie. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is dit onderzoek opgedeeld in drie hoofdstukken waarvan ieder een eigen deelvraag behandelt.

Het eerste hoofdstuk richt zich op het definitieprobleem van terrorisme en zoekt een antwoord op de vraag wanneer een organisatie terroristisch is. De definities van de Verenigde Naties, de Duitse overheid en de Nederlandse Nationaal Coördinator Terrorismen en Veiligheid (NCTV) zullen hier geanalyseerd worden om tot een eigen werkdefinitie van het concept terrorisme te komen. De analyse van deze definities zal verder aangevuld worden met academische verhandelingen die zich richten op de problemen omtrent het concept terrorisme.

Vervolgens zal er in het tweede hoofdstuk gekeken worden naar welke stempels er op de RAF werden gedrukt tijdens haar actieve jaren, door zowel de Duitse overheid als de RAF zelf. Binnen dit hoofdstuk spelen primaire bronnen een essentiële rol om tot een analyse te komen van de labels die de RAF zichzelf opplakte en de labels die door de Duitse overheid aan hen werden toegekend. Voor de framing door de RAF zelf worden verschillende van hun eigen publicaties geanalyseerd, waarvan een groot deel verspreid werd in de anarchistische krant *Agit 883*. Deze primaire bronnen zijn afkomstig uit het digitale archief *Social History Portal*, dat beheerd wordt door de International Association of Labour History Institutions (IALHI).¹⁷ Voor de positie van de West-Duitse overheid is gebruik gemaakt van online publicaties van het Bundeskriminalamt, de West-Duitse federale recherche die belast was met het bestrijden van de RAF.¹⁸

In het laatste hoofdstuk zal worden gekeken hoe de daadwerkelijk acties van de eerste generatie RAF-leden binnen de opgestelde werkdefinitie van terrorisme passen. Hiervoor wordt gekeken naar de aanslagen van het Mei-offensief in 1972. De verklaringen waarin de RAF aansprakelijkheid voor deze aanslagen opeiste, spelen hier een belangrijke rol omdat zij een duidelijk overzicht geven van de motivatie achter de aanslagen en de gekozen doelwitten.

In de conclusie zullen vervolgens de historische framing en de praktijk tegenover elkaar worden gezet en vergeleken worden met de werkdefinitie. Op deze manier zal er een duidelijk

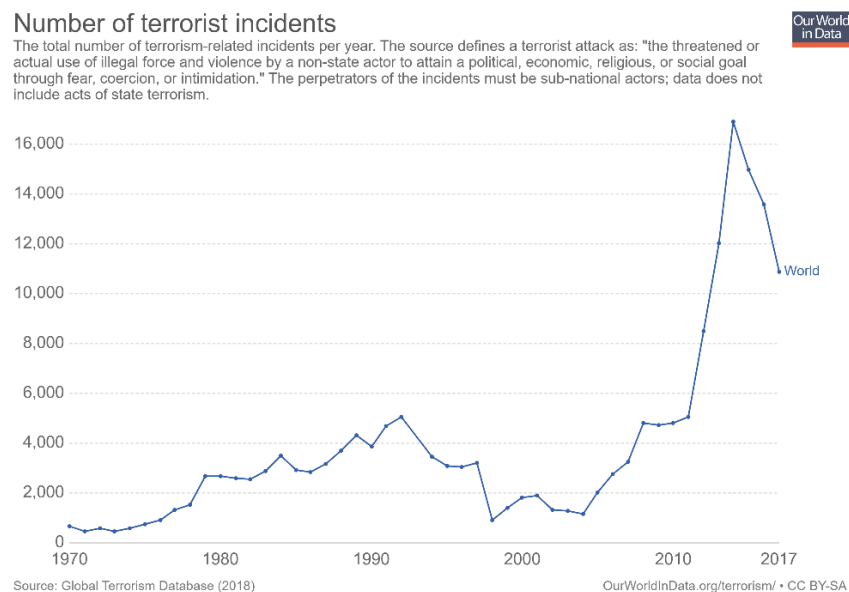
¹⁷ International Association of Labour History Institutions (hierna: IALHI), 'Rote Armee Fraktion', <https://socialhistoryportal.org/raf> (30-11-2018).

¹⁸ Bundeskriminalamt, 'publikationen' (2018), https://www.bka.de/SiteGlobals/Forms/Autorenliste/Autorensuche_Formular.html?nn=3806 (28-12-2018).

antwoord geformuleerd worden op de vraag in hoeverre de eerste generatie van de Rote Armee Fraktion gezien kan worden als een terroristische organisatie.

Hoofdstuk 1: Het definitieprobleem

Hoewel de titel van Walter Laqueur's boek *The Age of Terrorism* iets anders suggereert, is terrorisme geen nieuw fenomeen. Een extremistische Joodse groep, de Sicarii, gebruikte rond het jaar 50 na Christus al geweld tegen burgers en ook het Britse Buskruitverraad van 1605 wordt tegenwoordig gezien als terrorisme.¹⁹ De benaming voor dit concept vindt haar oorsprong echter in de Franse Revolutie. Tijdens het bewind van Maximilien de Robespierre (1758-1794) waren de jakobijnen verantwoordelijk voor de dood van 37.000 mensen in een jaar tijd. Tegenstanders van de jakobijnen labelden hen tot 'terroristen' en deze periode staat vandaag de dag nog altijd bekend als de Terreur.²⁰ Ondanks dat het fenomeen terrorisme al een lange geschiedenis heeft, is er tegenwoordig een hernieuwde aandacht in de academische wereld. Dit kan onder andere verklaard worden vanuit de hedendaagse dreiging van terroristische aanslagen in het Westen. Daarnaast blijkt het aantal terroristische aanslagen op de wereld alleen maar toe te nemen. Onderstaande grafiek geeft het aantal terroristische incidenten sinds 1970 chronologisch weer, waaruit duidelijk wordt dat terrorisme vandaag de dag daadwerkelijk vaker voorkomt dan in het verleden.

Grafiek 1: De toename in het aantal terroristische aanvallen. Bron: Our World in Data, 'Terrorism' (januari 2018), <https://ourworldindata.org/terrorism> (24-11-2018).

Voor het opstellen van dergelijke statistieken is het echter noodzakelijk om een definitie van terrorisme te hebben. Welke incidenten worden immers wel meegenomen in de data en welke

¹⁹ Our World in Data, 'Terrorism' (januari 2018), <https://ourworldindata.org/terrorism> (24-11-2018).

²⁰ Historiek.net, 'Herkomst van het woord 'terrorist'', <https://historiek.net/herkomst-terrorist-terrorisme-geschiedenis/77678/> (24-11-2018).

incidenten moeten juist niet meegerekend worden? Bovenstaande grafiek van Our World in Data hanteert als definitie: 'The threatened or actual use of illegal force and violence by a non-state actor to attain a political, economic, religious, or social goal through fear, coercion, or intimidation', waarbij terrorisme door een staat niet wordt meegeteld. Dit is echter geen universele definitie voor terrorisme.

Sinds 1996 houdt een speciale Ad Hoc Committee van de Verenigde Naties zich bezig met het opstellen van de Comprehensive Convention on International Terrorism. De doelstelling van dit verdrag is het strafbaar maken en tegengaan van terrorisme op een internationaal niveau. Na meer dan twintig jaar discussiëren is er echter nog altijd geen verdrag omdat de commissie in patstelling zit.²¹ De definitie die de Ad Hoc Committee heeft voorgesteld, luidde als volgt:

Any person commits an offence within the meaning of this Convention if that person, by any means, unlawfully and intentionally, causes:

(a) Death or serious bodily injury to any person; or

(b) Serious damage to public or private property, including a place of public use, a State or government facility, a public transportation system, an infrastructure facility or the environment; or

(c) Damage to property, places, facilities, or systems referred to in paragraph 1 (b) of this article, resulting or likely to result in major economic loss, when the purpose of the conduct, by its nature or context, is to intimidate a population, or to compel a Government or an international organization to do or abstain from doing any act.²²

Deze definitie is nog altijd niet aangenomen, doordat er onenigheid is over de vraag of deze definitie ook toepasbaar is op de krijgsmachten van staten en op groeperingen die zich beroepen op het zelfbeschikkingsrecht.²³

Het gebrek aan een universele, internationale definitie van terrorisme heeft ervoor gezorgd dat individuele staten verschillende nationale definities hebben opgesteld voor terrorisme. Zo is in Nederland een afzonderlijk artikel opgenomen in het Wetboek van Strafrecht om terrorisme als aparte misdaad te kunnen bestraffen.²⁴ Voor een concrete definitie van terrorisme moet echter gekeken

²¹ United Nations, 'Fight against International Terrorism Impeded by Stalemate on Comprehensive Convention, Sixth Committee Hears as Seventy-Third Session Begins' (03-10-2018), <https://www.un.org/press/en/2018/gal3566.doc.htm> (20-11-2018).

²² United Nations General Assembly (hierna UN-GA), Report of the Ad Hoc Committee established by General Assembly resolution 51/210 of 17 December 1996, Sixth session (28 January-1 February 2002), Annex II, art. 2.1.

²³ Ibidem, Annex IV, art. 18.

²⁴ Voor meer informatie, zie: Wetboek van Strafrecht, artikel 140.

worden naar de Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid (NCTV). Bij het bestrijden van terrorisme hanteert de NCTV de volgende definitie:

Terrorisme is het uit ideologische motieven dreigen met, voorbereiden of plegen van op mensen gericht ernstig geweld, dan wel daden gericht op het aanrichten van maatschappij ontwrichtende zaakschade, met als doel maatschappelijke veranderingen te bewerkstelligen, de bevolking ernstige vrees aan te jagen of politieke besluitvorming te beïnvloeden.²⁵

In vergelijking met deze Nederlandse definitie heeft Duitsland een veel ruimere begripsbepaling. In de Gemeinsame-Dateien-Gesetz van 22 december 2006 worden terroristen gedefinieerd als: 'Personen, die rechtswidrig Gewalt als Mittel zur Durchsetzung international ausgerichteteter politischer oder religiöser Belange anwenden ...'²⁶

Zoals uit bovenstaande uiteenlopende definities blijkt, is terrorisme een lastig te duiden begrip. Uit onderzoek van Alex P. Schmid en A.J. Jongman onder academici kwamen zelfs 109 verschillende definities van terrorisme naar voren.²⁷ Hoewel deze diversiteit gunstig is om het academische debat draaiende te houden, is dit in de praktijk problematisch. Een gewelddadige aanslag op de bevolking zonder internationaal-politieke motieven, is volgens de Nederlandse definitie namelijk terrorisme. Maar het gebrek aan internationale motieven zou de daders in Duitsland juist uitsluiten van een terroristisch label. Om toch tot een algemene en werkbare definitie te kunnen komen voor deze scriptie, zal er gekeken worden naar de gemeenschappelijke factoren tussen de verschillende definities. Alle definities van terrorisme bestaan in de basis uit drie elementen: de methode, de slachtoffers en de motieven.

Als er gekeken wordt naar recente incidenten die als terroristische aanslagen zijn bestempeld, zoals de aanslagen in Parijs van november 2015 en die in Brussel op 22 maart een jaar later, valt op dat geweld een belangrijk aspect is van terrorisme. Uit het onderzoek van Schmid en Jongman blijkt dan ook dat in 83,5% van de academische definities van terrorisme het woord 'geweld' voorkomt.²⁸ Geweld kan verschillende vormen aannemen; bomaanslagen, moorden, aanslagen met vrachtwagens en steekpartijen zijn in de laatste vijf jaar allemaal voorgekomen. Een belangrijk bijkomend kenmerk

²⁵ Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid, 'Terrorismebestrijding', <https://www.nctv.nl/organisatie/ct/terrorismebestrijding/index.aspx> (14-11-2018).

²⁶ Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, 'WD 3 – 417/09 Terrorismus: Definitionen, Rechtsgrundlagen und Maßnahmen zur Terrorismusbekämpfung', 25 november 2009, 1-10, aldaar 4, <https://www.bundestag.de/blob/414600/88ba85eb1357681569fdea159edc1f3d/wd-3-417-09-pdf-data.pdf>.

²⁷ Alex P. Schmid en A. J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories & Literature* (New Brunswick 2005) 5.

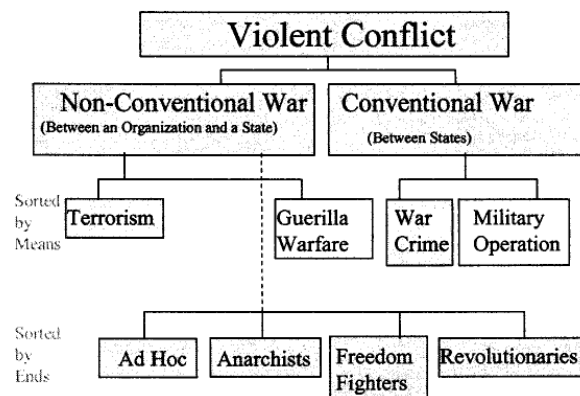
²⁸ Schmid en Jongman, *Political Terrorism*, 5.

is echter dat het geweld moet worden waargenomen door een publiek. Geweld zonder publiek heeft namelijk geen sociale betekenis.²⁹ Zeker bij terrorisme is dit belangrijk, omdat het verspreiden van angst onder een specifieke groep een essentieel onderdeel van de terroristische werkwijze is.³⁰ Om paniek te zaaien is echter niet altijd het gebruik van fysiek geweld nodig. Hoewel zowel fysieke als psychologische schade het gevolg is van terroristisch geweld, is dit slechts een methode om het uiteindelijke doel te bereiken.

Terroristische organisaties proberen namelijk, in tegenstelling tot het anarchisme dat een stateloze samenleving zonder autoriteit nastreeft³¹, de huidige sociale indeling te veranderen naar hun ideeën. Hoewel het Westen zich sinds de aanslagen op 9/11 vooral heeft gericht op het moslimfundamentalistische terrorisme, hoeft terrorisme niet altijd een religieus motief te hebben. In de Nederlandse definitie van terrorisme komt 'religieus' of varianten daarop niet eens voor en gaat het enkel over het nastreven van maatschappelijke veranderingen. Het is dan ook niet verrassend dat 65% van de door Schmid en Jongman ondervraagde academici een politieke dimensie aan zijn of haar definitie van terrorisme heeft gegeven.³² De achterliggende motieven van terrorisme moeten dus gezocht worden in het bewerkstelligen van sociaal-politieke veranderingen binnen een maatschappij. Voor dit onderzoek zullen de diepere beweegredenen van terrorisme daarom gedefinieerd worden als 'pogingen om sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen.'

Het laatste element van terrorisme richt zich op de slachtoffers van de terroristische aanvallen. Aanslagen vinden vaak plaats op plekken met een symbolische waarde of drukbezochte locaties (zoals de bomaanslag op het treinstation van Bologna, Italië in 1980). Als gevolg hiervan zijn de meeste slachtoffers van aanslagen burgers die niet direct betrokken zijn bij de strijd tussen de verantwoordelijke groepering en de beleidsmakers. Dit is volgens prof. Boaz Ganor een essentieel aspect van terrorisme, omdat het zich daardoor onderscheidt van een guerrillastrijd.

Bij een guerrillastrijd zijn niet gewone burgers, maar militaire doelen, veiligheidstroepen en politieke kopstukken de doelwitten.³³ Deze scheidslijn is echter vaag. Zo is het onduidelijk of politieagenten en

Afbeelding 1: Conflict categorieën volgens prof. Boaz Ganor. Bron: Ganor, 'Defining Terrorism', 295.

²⁹ Bettina E. Schmidt, en Ingo W. Schroeder (red.), *Anthropology of violence and conflict* (London 2001) 5-6.

³⁰ Tilly, 'Terror', 9.

³¹ Zie voor meer informatie over het anarchisme: Seán Sheehan, *Anarchism* (London 2003).

³² Schmid en Jongman, *Political Terrorism*, 5-6.

³³ Ganor, 'Defining Terrorism', 295-296.

inactieve militairen gezien moeten worden als niet-betrokken burgers of onder de bovenstaande doelwitten van een guerrillastrijd vallen.³⁴ Om dit grijze gebied tussen burgers en militairen weg te nemen in de definitie van terrorisme voor dit onderzoek, is ervoor gekozen om de slachtoffers van terrorisme te definiëren als ‘burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terrorist en/of terroristische organisatie’. Met deze definitie worden aanslagen op politieagenten en inactieve militairen niet gerekend tot terrorisme.

De bovenstaande problemen omtrent de verschillende elementen zijn meegenomen in de werkdefinitie van terrorisme, waaraan de casus van de RAF getoetst zal worden in het volgende hoofdstuk. Deze werkdefinitie luidt: *Het door personen of groeperingen intentioneel dreigen met en/of gebruiken van geweld tegen burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terrorist en/of terroristische organisatie, om sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen.*

In tegenstelling tot de definitie van het NCTV is ‘het aanjagen van vrees onder de bevolking’ binnen deze werkdefinitie geen doel van terrorisme in zichzelf. In deze werkdefinitie is geweld tegen de burgerbevolking puur een middel om het daadwerkelijke doel, sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij, te verwezenlijken. Daarnaast is deze werkdefinitie specifiekere dan de Duitse definitie omdat het niet beperkt is tot geweld vanuit politieke of religieuze motieven. Deze werkdefinitie houdt bovendien rekening met de problemen die het opstellen van een universele definitie binnen de Verenigde Naties tegenhouden. Door het specifiek definiëren van de doelwitten als burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terroristische organisatie is het tevens duidelijk dat krijgsmachten van soevereine staten gerekend kunnen worden tot het terrorisme, mits zij zich richten op de burgerbevolking. Door de nadruk op het type slachtoffers in plaats van op de motieven is het probleem rondom het beroep op zelfbeschikkingsrecht door extremisten opgelost.

Deze werkdefinitie is gebaseerd op het recente debat omtrent de term terrorisme. Omdat deze definitie echter getoetst wordt aan een historische groepering, is het ook belangrijk om te kijken hoe er in de actieve jaren van de RAF werd omgegaan met de organisatie. Labelde de Duitse overheid de RAF tijdens haar bestaan ook al tot een terroristische organisatie en hoe zag de RAF zichzelf eigenlijk? Deze vragen zullen beantwoord worden in het volgende hoofdstuk dat zich gaat richten op de framing van de RAF tijdens haar actieve jaren.

³⁴ Ibidem, 296-297.

Hoofdstuk 2: Framing de Rote Armee Fraktion

§2.1 Framing door de Rote Armee Fraktion

Dankzij de successen van de kleine Vietcong tegen de grote Verenigde Staten in de Vietnamoorlog begonnen steeds meer mensen in Europa te twifelen aan het kapitalistische model. In de jaren zestig en zeventig resulteerde dit in de opkomst van Nieuw Links. Onder deze noemer vielen verschillende bewegingen, groeperingen en individuen die de linkse ideologieën op radicale wijze in de praktijk wilden brengen, zoals de ETA en de IRA. Ook de oorsprong van de RAF moet gezocht worden in deze periode. Zich afzettend tegen de Vietnamoorlog en het kapitalisme van de Bondsrepubliek Duitsland, stichtten Andreas Baader, zijn geliefde Gudrun Ensslin, Thorwald Proll en Horst Söhnlein in 1968 brand in twee warenhuizen in Frankfurt.³⁵ Na hun arrestatie mochten zij hun proces in vrijheid afwachten, maar toen zij zich in november 1969 moesten melden om hun driejarige gevangenisstraf uit te zitten waren Baader, Ensslin en Proll het land al ontvlucht. Baader en Ensslin waren gevlucht naar Rome en kwamen daar in contact met de West-Duitse advocaat Horst Mahler. Geïnspireerd door de guerrillatactieken van Latijns-Amerikaanse groeperingen, wilde Mahler een eigen West-Duitse stadsguerrillagroep opzetten met steun van Baader en Ensslin. Bij hun terugkeer naar West-Berlijn zochten zij contact met de linkse journaliste Ulrike Meinhof, wiens populariteit een aanwinst zou zijn voor de nieuwe beweging. Tijdens het vormingsproces van de latere RAF werd Baader echter opgepakt in verband met zijn uitstaande straf voor de brandstichting twee jaar eerder. Omdat Baaders charisma essentieel werd geacht voor de beweging, besloten Ensslin, Ulrike en Mahler om Baader te bevrijden. Met een gewapende ontsnapping op 14 mei 1970 was de RAF officieel geboren.³⁶

Op 22 mei van dat jaar liet de groepering voor het eerst van zich horen in de anarchistische krant *Agit 883*. In een korte column riep Meinhof op tot het uitbouwen van de 'Rote Armee'.³⁷ Hoewel zij de politie hierin afschilderde als zwijnen en specifiek opriep tot een gewapende strijd, zei de RAF dus nog niets over de beoogde doelwitten van het gewapend geweld. Meer informatie over de methoden volgde op 1 mei 1971 in een door haarzelf gepubliceerd manifest genaamd 'Das Konzept Stadtguerilla'. Hierin stelde de RAF dat zij zich zou bezighouden met een stadsguerrilla naar het Latijns-Amerikaanse voorbeeld. Dit hield in dat zij een marxistische revolutie zou beginnen zonder dat een meerderheid van de bevolking haar gedachtegoed steunde. De RAF zou dan functioneren als de voorhoede van een grotere revolutie. Deze tactiek was in de jaren zeventig erg populair dankzij de

³⁵ Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 37.

³⁶ *Ibidem*, 40.

³⁷ Ulrike Meinhof, 'Die Rote Armee Aufbauen', *Agit 883*, 61, 22 mei 1970.

publicatie van Carlos Marighella's *Minimanual do Guerrillheiro Urbano*. Hierin beschreef deze Braziliaanse guerrillastrijder hoe een autoritaire overheid omvergeworpen kon worden met een revolutie, waarbij de succesvolle Cubaanse en Chinese communistische revoluties als voorbeeld dienden.³⁸

In 'Das Konzept Stadtguerilla' schemert ook door dat de RAF zich bewust is van de invloed van framing. In het onderstaande citaat stelt de RAF dat zij verschillende labels krijgt opgeplakt door de populistische krant *Bild-Zeitung*, die invloed hebben op de mening van haar eigen achterban:

Stadtguerilla setzt voraus, sich über seine eigene Motivation im Klaren zu sein, sicher zu sein, daß BILD-Zeitungsmethoden bei einem nicht mehr verfangen, daß das Antisemitismus-Kriminellen-Untermenschen-Mord & Brand-Syndrom, das sie auf Revolutionäre anwenden, die ganze Scheiße, die nur die abzusondern und zu artikulieren imstande sind und die immer noch viele Genossen in ihrem Urteil über uns beeinflusst, daß einen die nicht trifft.³⁹

Dat de RAF op de hoogte was van framing, sluit aan bij de theorie van Michael Bhatia. Bhatia constateert in zijn werk 'Fighting Words: Naming Terrorists, Bandits, Rebels and Other Violent Actors' dat het opplakken van labels twee functies heeft. Een van die functies is het creëren van steun voor de eigen positie door het propageren van een wij-zij onderscheid.⁴⁰ Als we Bhatia's redenering toepassen op het citaat van de *Bild-Zeitung*, valt op dat de RAF als een antisemitische en criminele organisatie werd afgeschilderd. Door het gebruik van deze negatieve stempels wilde men niet snel verbonden zijn met de RAF, waardoor zij eigenlijk automatisch de kant van *Bild-Zeitung* en de West-Duitse overheid steunden. Dit citaat laat zien dat de RAF goed op de hoogte was van het belang van framing en zij maakte hier dan ook zelf slim gebruik van. Zo noemde de groepering de West-Duitse overheid totalitair, waardoor in Duitsland snel een link gelegd werd met het nazisme.⁴¹

In haar eigen publicaties bestempelde de RAF zichzelf als 'de voorhoede van de wereldwijde anti-imperialistische beweging'⁴². De RAF onderhield daarom intensief contact met andere linkse bewegingen. In een pamflet van de 'Kommunistische Rebellen' komt deze rol van de RAF als koploper ook naar voren. In het pamflet worden arrestaties van leden van de Kommunistische Rebellen vergeleken met de arrestaties van de RAF-leden Ulrike Meinhof en Holger Meins.⁴³ De zelf-framing van

³⁸ Carlos Marighella, 'Minimanual of the urban guerrilla', *Survival* 13 (1971) 3, 95-100.

³⁹ RAF, 0019710501, 'Das Konzept Stadtguerilla', 1 mei 1971, 1-16, aldaar 12, <https://socialhistoryportal.org/raf/5314>.

⁴⁰ Bhatia, 'Fighting Words', 12.

⁴¹ Jillian Becker, *Hitler's children: the story of the Baader-Meinhof terrorist gang* (London 1977), 15.

⁴² Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 42.

⁴³ Kommunistische Rebellen, 0019700800, 'Polit-Kommune Grunewaldstrasse ausgehoben', augustus 1970, <https://socialhistoryportal.org/raf/5305>.

de RAF bleek succesvol: uit een opinieonderzoek kwam naar voren dat een kwart van de West-Duitsers onder de veertig in 1971 zou sympathiseren met de ideeën van de RAF.⁴⁴ Door het afspiegelen van de overheid als nazi's, terwijl de RAF zichzelf profileerde als strijders voor het gewone (arbeiders)volk, wist de RAF een sterk wij-zij onderscheid te creëren.

De tweede functie van framing is, volgens Bhatia, het legitimeren van de eigen daden. Tot 1972 had de RAF zich voornamelijk beziggehouden met gewapende bankovervallen, maar hierbij waren wel slachtoffers gevallen. Hierdoor ontstond er ook kritiek op de RAF vanuit de andere linkse bewegingen binnen West-Duitsland.⁴⁵ De RAF reageerde hierop met de verklaring: 'Wir sind keine Blanquiten⁴⁶ und keine Anarchisten'.⁴⁷ Het ging de RAF dus niet om het geweld zelf, maar zij had daadwerkelijk een doel voor ogen, in de vorm van de oprichting van een socialistische maatschappij in West-Duitsland. Hiermee legitimeerde zij ook haar eigen acties. De RAF zou opkomen voor de arbeidersklasse en een einde maken aan de klassenstrijd die woedde in de kapitalistische Bondsrepubliek Duitsland. Dit einde van de klassenstrijd zou alleen bereikt kunnen worden door een communistische revolutie, wat het geweld van de RAF rechtvaardigde. Daarnaast stelde de RAF dat zij alleen geweld gebruikte om zich te verdedigen tegen het monopolie op geweld van de autoritaire staat waar zij zich tegen afzette.⁴⁸

De positie van de RAF als voorhoede van revolutie, die zou afrekenen met de klassenstrijd, de kapitalistische maatschappij en de overblijfselen van het nazisme in de West-Duitse staat, zorgde dus voor sympathie in de samenleving. De RAF was echter niet de enige die zich bezighield met het imago van de organisatie. De volgende paragraaf zal zich dan ook richten op de framing van de RAF door de West-Duitse overheid.

§2.2 Framing door de Bondsrepubliek Duitsland

In tegenstelling tot de organisatie zelf, was de Bondrepubliek Duitsland niet eenduidig in haar framing van de RAF. Zo bestempelde de West-Duitse staat de groepering al snel tot een terroristische organisatie. De eerste generatie RAF-leden werden echter al veel langer gelinkt aan terrorisme. Tijdens de studentenprotesten in de jaren zestig publiceerde de *Bild-Zeitung* een artikel getiteld 'Stop de terreur van de jonge roden nu!'⁴⁹, waarmee er direct een link gelegd werd tussen terrorisme en het

⁴⁴ Ian Kershaw en Ronnie Boley, *Een naoorlogse achtbaan: Europa 1950-2017* (Houten 2018) 272.

⁴⁵ Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 43.

⁴⁶ Het blanquisme is een extreem linkse ideologie in navolging van Louis Auguste Blanqui, waarbinnen de nadruk op de revolutie zelf ligt, maar een toekomstbeeld ontbreekt.

⁴⁷ RAF, 0019710501, 'Das Konzept Stadtguerilla', 1 mei 1971, <https://socialhistoryportal.org/raf/5314>.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ (Eigen vertaling) Geciteerd in: Becker, *Hitler's children*, 47.

handelen van links. Bij deze studentenprotesten kwam het vaak tot een confrontatie tussen de demonstranten en de politie, waarbij beide partijen het gebruik van geweld niet schuwden.⁵⁰ Hier lag dan ook de oorsprong van het politieke geweld van de RAF, dat op 3 april 1968 resulteerde in de brandstichtingen van twee warenhuizen in Frankfurt door toekomstige RAF-leden, waaronder Baader en Ensslin. Deze brandstichtingen zijn niet alleen belangrijk geweest voor de RAF omdat de daaropvolgende arrestatie en gewelddadige bevrijding van Baader het begin vormden van de RAF, maar ook omdat ze vanaf dat moment officieel door de West-Duitse staat gezien werden als een terroristische organisatie. Dit blijkt uit een publicatie van het Bundeskriminalamt (BKA).⁵¹ De groepering maakte het de overheid echter wel erg makkelijk om hen neer te zetten als terroristen. In de zomer van 1970 reisden verschillende leden van de eerste generatie af naar Jordanië om daar militaire training te krijgen in een trainingskamp van El Fatah, de militante tak van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO).⁵² De PLO werd echter tot het midden van de jaren zeventig door meerdere landen, waaronder de Bondsrepubliek Duitsland, gezien als een terroristische organisatie.⁵³ Door de omgang met internationale terroristen, was het voor de West-Duitse overheid niet moeilijk om ditzelfde label op de RAF te plakken.

Hoewel de West-Duitse staat de RAF dus al snel tot terrorisme bestempelde, werd er ook geprobeerd om haar politieke pretenties te ontcrachten met behulp van framing. De overheid en de media gebruikten namelijk, in plaats van de naam 'Rote Armee Fraktion', veelvuldig de naam 'Baader-Meinhof-Groep' of 'Baader-Meinhofbende'. Dit deed denken aan het Amerikaanse bankrovers duo Bonnie en Clyde, wiens levensverhaal drie jaar eerder met groot succes verfilmd was.⁵⁴ Het afzwakken van de RAF-dreiging komt ook terug in de opsporingsberichten van de BKA uit 1972 voor Baader, Ensslin, Meinhof en Meins. Alle vier werden zij verdacht van bankovervallen, identiteitsfraude, deelname aan een criminele organisatie en 'andere misdaden'. Voor Andreas Baader was hier nog poging tot moord op politieagenten aan toegevoegd.⁵⁵ In dit overheidsdocument wordt de RAF dus gebagatelliseerd tot een criminele organisatie en ontbreekt een terroristisch misdrijf compleet.

Hoewel criminaliteit sterk verschilt van terrorisme, was deze tweezijdige framing geen probleem voor de West-Duitse overheid. Zowel criminele activiteiten als terrorisme zijn misdaden die

⁵⁰ Bloxham en Gerwarth (red.), *Political Violence*, 198.

⁵¹ Bundeskriminalamt, 'RAF- Die Herausforderung für das Bundeskriminalamt als zentrale Ermittlungsbehörde', transcript van lezing door Günther Scheicher op 17 juni 2011, 1-17, aldaar 3, https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/DasBKA/Historie/05_STVeranstaltungRedeScheicher.html.

⁵² Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 40.

⁵³ Lisa Hajjar, *Courting conflict: the Israeli military court system in the West Bank and Gaza* (Berkeley 2005) 53.

⁵⁴ Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 41.

⁵⁵ Sicherungsgruppe Bonn des BKA, 0019720100_01, 'Fahndungsunterlagen', januari 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5324>.

door de staat verboden zijn. Daarnaast vormen zowel gewelddadige criminelen als terroristen een gevaar voor de samenleving. De framing van de RAF door de Bondsrepubliek Duitsland was er dus vooral op gericht om aan de burgers duidelijk te maken dat het hier om een gevaarlijke organisatie ging.

Net als de RAF zelf, probeerde de West-Duitse overheid om via framing hun eigen handelen te legitimeren en steun te creëren voor de eigen positie. Die steun kon zij goed gebruiken, want zoals al eerder vermeld steunde een kwart van de West-Duitsers onder de veertig de ideeën van de groepering.⁵⁶ De West-Duitse overheid hanteerde dan ook een erg strenge aanpak van de RAF.

Ter bestrijding van de RAF werden verschillende maatregelen genomen door de politie en justitie van de Bondsrepubliek Duitsland. Zo werd de opsporing van de eerste generatie RAF-leden door de politie overgedragen aan het BKA. Binnen deze federale rekerchedienst werd begin 1971 de Sonderkommission Baader/Meinhof (Soko B/M) opgericht.⁵⁷ Deze commissie zette alles op alles om de RAF-leden te pakken. Hierbij werden zij ook geholpen door de nieuwe directeur van de BKA, Horst Herold, die de nieuwste computertechnologie inzette bij de opsporing van de RAF. Door middel van een digitaal sleepnet werd op grote schaal informatie verzameld over allerlei personen en groepen die (mogelijk) een bedreiging voor de samenleving vormden. Uit onderzoek is gebleken dat de BKA in acht jaar tijd informatie had verzameld over 4,7 miljoen personen en 3.100 groeperingen. Daaronder vielen 2,1 miljoen vingerafdrukken, 1,9 miljoen foto's en 3.500 bestanden over personen die extra in de gaten werden gehouden.⁵⁸ Deze tactiek bleek te werken: toekomstig RAF-leden bleken zelfs voordat zij lid werden al een dossier bij de BKA te hebben⁵⁹ en in 1972 konden na een intensieve klopjacht de belangrijkste leden van de RAF worden opgepakt. Zoals uit de cijfers van dit sleepnet blijkt, werden maar 3.500 personen daadwerkelijk aangemerkt als gevaren voor de samenleving. Desondanks werden ook de gegevens van veel gewone burgers buitgemaakt via dit systeem en dit kon grote gevolgen voor hen hebben.

Om een scherp wij-zij onderscheid te creëren in de samenleving, had de West-Duitse overheid in januari 1972 namelijk besloten dat sollicitanten voor een ambtelijke functie geweigerd moesten worden als zij 'anticonstitutionele' gedachtes aanhingen. Daarnaast werden werknemers en ambtenaren verplicht om een eventueel lidmaatschap van een anticonstitutionele organisatie (waaronder de RAF dus viel) kenbaar te maken aan hun meerderen, waarna zij eventueel ontslagen konden worden.⁶⁰

⁵⁶ Kershaw en Boley, *Een naoorlogse achtbaan*, 272.

⁵⁷ Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 43.

⁵⁸ Deborah Cowen en Emily Gilbert (red.), *War, Citizenship, Territory* (London 2008), 65.

⁵⁹ Cowen en Gilbert (red.), *War Citizenship, Territory*, 65.

⁶⁰ Regierungschefs des Bundes und der Länder, 0019720128, 'Radikalenerlass', 28 januari 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5327>

Deze zware maatregelen op de maatschappij werden door de West-Duitse overheid noodzakelijk geacht om de eigen burgers te beschermen tegen de aanslagen van de RAF, maar liepen de gewone burgers wel gevaar? Het volgende hoofdstuk zal kijken naar hoe de daadwerkelijke acties van de RAF binnen het concept terrorisme pasten en wie er doelwitten waren van hun aanslagen.

Hoofdstuk 3: De RAF als terrorisme?

§3.1 Het Mei-offensief van 1972

Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk is geworden, zagen de leden van de eerste generatie de RAF als de voorhoede van een grotere revolutie tegen het kapitalisme in West-Duitsland. Het eerste doelwit van de (toekomstige) RAF-leden sloot goed aan bij dit gedachtegoed. In 1968 lieten Baader, Ensslin, Proll en Söhnlein drie brandbommen afgaan in twee warenhuizen in Frankfurt am Main. Doordat de ontploffingen midden in de nacht plaatsvonden en de winkels op dat moment gesloten waren, vielen er geen slachtoffers bij deze actie. Deze daad was echter van grote symbolische waarde. Warenhuizen stonden symbool voor de kapitalistische consumptiemaatschappij waar de RAF zich tegen afzette en deze brandstichtingen veroorzaakten samen voor 673.204 Duitse mark aan schade.⁶¹ Hoewel er bij deze daad dus geen fysiek geweld tegen burgers werd gebruikt, kan deze symbolische actie wel gezien worden als psychologisch geweld. De dreiging die uitging van deze brandstichtingen werd namelijk verder versterkt door de media, waardoor er al sprake was van een angstcultuur voordat de eerste ‘terreurdaad’ van de RAF überhaupt was uitgevoerd.⁶²

Na de officiële oprichting van de RAF in mei 1970, hield de groep zich in de eerste twee jaar van haar bestaan alleen bezig met het opbouwen van een ondergronds netwerk. In deze periode werd er een groot aantal auto's door RAF-leden gestolen, werden er onderduikadressen geregeld en financierde de RAF zichzelf via bankovervallen. Het hoogtepunt van deze bankovervallen was eind september 1970, toen de RAF binnen tien minuten twee verschillende banken beroofde en er met 209.000 Duitse mark vandoor ging.⁶³ In deze periode vielen ook de eerste dodelijke slachtoffers van het conflict tussen de RAF en de politie. Op 15 juli 1971 werd RAF-lid Petra Schelm gedood door een politiekogel, nadat zij vluchtend voor de politie het vuur had geopend op de agenten. Drie maanden later overleed ook de eerste politieagent als gevolg van een schietpartij met de RAF.⁶⁴

In 1972 was het voor de RAF eindelijk zo ver. Na twee jaar voorbereiden begon in dat jaar het Mei-offensief. Binnen twee weken pleegden verschillende leden van de organisatie vijf aanslagen in verschillende steden van de Bondsrepubliek, waarbij vijf doden en 46 gewonden vielen.

⁶¹ Stefan Aust, *Der Baader Meinhof Komplex* (München 1989) 61.

⁶² Jacco Pekelder en Frits Boterman (red.), *Politiek Geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005) 238.

⁶³ Michael Sontheimer, ‘RAF-Serie (IV): Im Untergrund „Wir wollen an die Front!“’, *Der Spiegel*, 1 oktober 2007.

⁶⁴ Pekelder, *Sympathie voor de RAF*, 43.

Op 11 mei explodeerden in Frankfurt am Main drie bommen met een totale kracht van 80kg TNT. Het doelwit van deze eerste aanslag was het hoofdkwartier van de 5th Army Corps of the United States waarin ook het U.S. European Command en de Duitse afdeling van de Central Intelligence Agency (CIA) gevestigd waren. Bij deze aanslag vond een militair de dood en raakten nog eens dertien militairen gewond.⁶⁵ In een verklaring op 14 mei eiste de RAF deze aanslag op en stelde zij dat het een reactie was op het Amerikaanse handelen in de Vietnamoorlog.⁶⁶

De aanslagen van de RAF waren echter niet alleen tegen Amerikanen gericht, ook de eigen West-Duitse politie moest het ontgelden. Om de dood van een Beweging 2. Juni-lid⁶⁷ te wreken, liet de RAF op 12 mei meerdere bommen afgaan in het politiebureau van Augsburg waarbij vijf agenten licht gewond raakten. Diezelfde middag werd het politiebureau in München opgeschrikt door een bommelding waardoor het pand werd ontruimd. Dit was echter een list, want na de ontruiming ging er op de parkeerplaats bij het politiebureau een autobom af die 10 mensen verwondde, waaronder een kind.⁶⁸ Dit was de eerste actie van de RAF waarbij onschuldige mensen het slachtoffer werden, maar drie dagen later volgde al het volgende burgerslachtoffer.

Op 15 mei wilde de groepering de rechter Wolfgang Buddenberg ombrengen. Buddenberg was namelijk verantwoordelijk voor de slechte behandeling van twee gearresteerde RAF-leden.⁶⁹ Op 15 mei hadden RAF-leden daarom een autobom onder zijn auto in Karlsruhe geplaatst. Die dag had Buddenberg echter besloten om te voet naar zijn werk te gaan in plaats van zich door zijn vrouw te laten afzetten, zoals hij gewoonlijk liet doen. Zijn vrouw zat echter in de auto toen de bom onder de rijdersstoel explodeerde en zij raakte zwaargewond bij deze aanslag.⁷⁰

Het volgende doelwit van het Mei-offensief was het hoofdgebouw van de uitgeverij Axel Springer SE in Hamburg. Doordat tot tweemaal toe een telefonische waarschuwing om het gebouw te ontruimen werd genegeerd, raakten er uiteindelijk zeventien redacteuren gewond door meerdere explosies in het gebouw. De volgende dag vond de politie nog drie andere bommen in het gebouw, die niet waren ontploft.⁷¹ De RAF had dit doelwit gekozen vanwege de 'anticommunistische hysterie tegen politiek links' in haar kranten, waaronder de eerder genoemde *Bild-Zeitung*.⁷²

⁶⁵ Deutsche Welle, 'Red Army Faction: A Chronology of Terror' (05-09-2007), <https://www.dw.com/en/red-army-faction-a-chronology-of-terror/a-2763946> (20-12-2018).

⁶⁶ RAF, 0019720511, 'Kommando Petra Schelm – HQ 5. US-Armee Korps Frankfurt', 14 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5332>.

⁶⁷ De Beweging 2. Juni was een anarchistische groepering die gelieerd was aan de Rote Armee Fraktion.

⁶⁸ Butz Peters, *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF* (Berlijn 2004) 287.

⁶⁹ RAF, 0019720515, 'Kommando Manfred Grashof – Buddenberg', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5334>.

⁷⁰ Aust, *Der Baader-Meinhof Komplex*, 233-234.

⁷¹ Ibidem, 234-235.

⁷² RAF, 0019720519, 'Kommando 2. Juni – Springer', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5335>.

Het laatste doelwit van de RAF in 1972 was het hoofdkwartier van het Amerikaanse leger in Europa in Heidelberg. Twee auto's vol met explosieven konden met Amerikaanse kentekenplaten het terrein oprijden en werden later op afstand tot ontploffing gebracht. Bij deze aanslagen stierven drie Amerikaanse militairen en raakten vijf anderen gewond.⁷³

Afbeelding 2: De locaties van de aanslagen van het Mei-offensief.

§3.2 De motieven

Kort na iedere aanslag van het Mei-offensief publiceerde de RAF een verklaring, waarin zij de aanval opeiste en haar acties verder toelichtte. Uit deze vijf verklaringen volgden drie verschillende motieven: de Amerikaanse strijd in Vietnam, de slechte behandeling van gevangenen RAF-leden door de politie en justitie en de anticommunistische berichtgeving van de Duitse pers.

De eerste aanslag die de RAF uitvoerde in Frankfurt was een vergeldingsactie voor het Amerikaanse geweld in Vietnam. De VS streed daar tegen de communistische Vietcong als onderdeel van zijn wereldwijde containmentpolitiek. Op de dag van de aanslag in Frankfurt was het Amerikaanse leger net begonnen met een blokkade van Noord-Vietnam door middel van zeemijnen en in haar verklaring riep de RAF dan ook op om een einde te maken aan deze blokkade. Daarnaast eiste de RAF dat de VS stopte met het bombarderen van de Vietcong en zich terugtrok uit Indochina.⁷⁴

De daaropvolgende aanslagen in Augsburg, München en Karlsruhe waren echter vergeldingsacties voor de behandeling van RAF-leden door de politie en justitie. Tijdens verschillende schietpartijen werd er met scherp geschoten op RAF-leden waarbij Petra Schelm en Thomas Weisbecker om het leven kwamen. Daarnaast was Manfred Grashof op bevel van rechter Buddenberg vanuit het ziekenhuis verplaatst naar een isolatiecel, waar een grote kans bestond dat hij infecties zou oplopen. Diezelfde rechter had ook goedgekeurd dat RAF-lid Carmen Roll verdovende middelen kreeg toegediend om haar te laten meewerken aan een verhoor.⁷⁵ Daarnaast is dit wraakmotief terug te zien in de namen van de RAF-commando's die verantwoordelijk waren de aanslagen: drie van de vijf

⁷³ Aust, *Der Baader-Meinhof Komplex*, 236.

⁷⁴ RAF, 0019720511, 'Kommando Petra Schelm – HQ 5. US-Armee Korps Frankfurt', 14 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5332>.

⁷⁵ RAF, 0019720515, 'Kommando Manfred Grashof – Buddenberg', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5334>.

aanslagen werden namelijk uitgevoerd door commando's die vernoemd waren naar Petra Schelmm, Thomas Weisbecker en Manfred Grashof.⁷⁶

Zoals al in hoofdstuk 2.2 vermeld is, leefde de RAF al voor haar oprichting op gespannen voet met Axel Springer SE. Om een einde te maken aan dat 'Terror-Geschrei'⁷⁷ werd het hoofdkantoor opgeschrikt door een bomaanslag. De RAF meende namelijk dat de Springer pers aan anticommunistische berichtgeving deed en dat daardoor de eerlijkheid van de pers in het gedrang kwam. De poging om hier een einde aan te maken was echter niet succesvol. In de daaropvolgende jaren zou Axel Springer SE zich namelijk alleen maar meer gaan bezighouden met het afschilderen van de RAF als een terroristische groepering.⁷⁸

Deze verschillende motieven hebben met elkaar gemeen dat ze aantonen dat de leden van de eerste generatie het niet eens waren met de huidige maatschappij. Door middel van dit Mei-offensief probeerde de RAF de maatschappij te veranderen. Dit komt overeen met de doelstelling van de werkdefinitie van terrorisme waarbij het bewerkstelligen van sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij centraal staat.

§3.3 De slachtoffers

Om te kijken of de RAF ook binnen de werkdefinitie van terrorisme past als het gaat om slachtoffers, moet er onderscheid gemaakt worden tussen burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terrorist en/of terroristische organisatie en personen die dat wel vormden voor de RAF. Bij zowel de aanslag in Frankfurt am Main als de aanslag in Heidelberg waren de enige doelwitten Amerikaanse militairen. Volgens de werkdefinitie van terrorisme zoals deze in hoofdstuk 1 is behandeld, worden inactieve militairen toch gezien als een gevaar voor terroristische organisaties. Ook de politieagenten die het slachtoffer waren van de bomaanslagen op het politiebureau in Augsburg vallen onder deze categorie. Zij kunnen immers gezien worden als nationale veiligheidstroepen, waardoor er een dreiging van hen uitgaat naar de leden van de RAF.

Ook de positie van de slachtoffers van de bomaanslag in München is duidelijk. Zij waren gewone burgers, waaronder een kind. Van hen ging geen dreiging uit en zij moeten daarom gezien worden als onschuldige burgerslachtoffers. Ook de vrouw van rechter Buddenberg, die door de

⁷⁶ RAF, 0019720511, 'Kommando Petra Schelm – HQ 5. US-Armee Korps Frankfurt', 14 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5332>; RAF, 0019720512, 'Kommando Thomas Weisbecker – Augsburg und München', 16 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5333>; RAF, 0019720515, 'Kommando Manfred Grashof – Buddenberg', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5334>.

⁷⁷ Pekelder en Boterman (red.), *Politiek Geweld in Duitsland*, 241.

⁷⁸ RAF, 0019720519, 'Kommando 2. Juni – Springer', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5335>.

autobom in Karlsruhe gewond raakte, vormde geen dreiging voor de RAF. Over de positie van haar man als doelwit van deze aanslag valt echter de twisten: als onderdeel van de gerechtelijke macht zag Buddenberg erop toe dat de wetten van de overheid werden nageleefd, terwijl hij zelf geen onderdeel van de overheid uitmaakte. Hierdoor gaat er geen dreiging van hem uit. Aan de andere kant laat wetgeving ruimte voor interpretatie door de rechter en was het de beslissing van Buddenberg om de RAF-leden over te plaatsen naar een isoleercel en te verdoven.

De aanslag op het hoofdkantoor van de Axel-Springer pers is ook moeilijk in een hokje te plaatsen. Hoewel de media geen fysiek geweld tegen de RAF gebruikten, was de framing van de RAF in hun kranten toch schadelijk voor de organisatie. De slachtoffers van de aanslag in Hamburg waren echter niet de auteurs van dergelijke artikelen. Alle zeventien de slachtoffers vielen namelijk in de ‘correctie-zaal’ van het kantoor en zij waren dus niet verantwoordelijk voor de inhoud van een artikel.⁷⁹ Hierdoor moeten deze slachtoffers gezien worden als onschuldige burgers.

In onderstaande tabel zijn zowel de gewonden als de dodelijke slachtoffers van de RAF-aanslagen opgenomen, met daarbij een onderscheid tussen het aantal burgerslachtoffers en ‘vijanden’ van de RAF.

	Vijanden voor RAF		Burgers	
	Doden	Gewonden	Doden	Gewonden
Brandstichting	0	0	0	0
Vorbereidende fase	1	0	0	0
Frankfurt am Main	1	13	0	0
Augsburg & München	0	5	0	10
Karlsruhe	0	0	0	1
Hamburg	0	0	0	17
Heidelberg	3	0	0	0
Totaal	5	18	0	28

Tabel 1: Overzicht van slachtoffers van de eerste generatie RAF.

Uit deze tabel blijkt duidelijk dat het Mei-offensief van de RAF meer slachtoffers maakte onder burgers dan onder vijanden van de organisatie. Dit was echter niet de intentie van de RAF. Dat de RAF niet uit was op burgerslachtoffers werd zichtbaar bij de aanslag op de Axel-Springer pers. Voordat de bommen explodeerden, was er namelijk tot twee keer toe gebeld naar de redactie. Beide keren had de RAF

⁷⁹ Aust, *Der Baader-Meinhof Komplex*, 234-235.

gewaarschuwd dat er binnen enkele minuten een bom zou afgaan en dat het gebouw ontruimd moest worden. Beide keren werd dit echter door de telefonisten afgedaan als een grap, waardoor er alsnog burgerslachtoffers vielen bij deze aanslag.⁸⁰ Bij de daaropvolgende aanslag op het hoofdkwartier van het Amerikaanse leger in Heidelberg werd bewust geen waarschuwing gegeven, omdat de slachtoffers hier deel uitmaakten van het 'imperialistische leger'.⁸¹ Hieruit blijkt dat de RAF dus bewust probeerde om burgerslachtoffers te vermijden bij haar aanslagen. De doelwitten van de RAF wijzen dus op een guerrillastrijd in plaats van terrorisme, maar desondanks liet de uitvoering van de aanslagen ruimte over voor burgerslachtoffers.

⁸⁰ Ibidem, 234.

⁸¹ Peters, *Tödlicher Irrtum*, 291.

Conclusie

Uit het onderzoek voor deze scriptie is gebleken dat de RAF lastig in een hokje te plaatsen is. Toch staat het labelen van een organisatie centraal in dit onderzoek. Het antwoord op de vraag in hoeverre de eerste generatie van de Rote Armee Fraktion gezien kan worden als een terroristische organisatie is zeer genuanceerd. Want ondanks dat terrorisme geen nieuw fenomeen is en er tegenwoordig hernieuwde aandacht voor het concept is als gevolg van een groei in het aantal terroristische aanslagen, is er nog altijd geen universele definitie voor terrorisme. Dit onderzoek heeft daarom, na het analyseren van verschillende definities, een eigen werkdefinitie opgesteld. Binnen deze scriptie is terrorisme *het door personen of groeperingen intentioneel dreigen met en/of gebruiken van geweld tegen burgers die zelf geen dreiging vormen voor de terrorist en/of terroristische organisatie, om sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen*. Deze definitie lost verschillende problemen uit het hedendaagse academische debat op, maar dit verduidelijkt nog niet direct de positie van de RAF. De groepering kreeg vanaf het begin al een terroristisch stempel opgedrukt door de West-Duitse overheid, zelfs voordat de organisatie daadwerkelijke aanslagen had gepleegd. De RAF zag haarzelf echter als de voorhoede van een communistische revolutie die door middel van een stadsguerrilla gewonnen moest worden. Deze politieke aspiraties van de RAF werden door de Bondsrepubliek Duitsland echter ontkracht middels de bijnaam 'Baader-Meinhofgroep'.

Hoewel de bankovervallen in de beginperiode van de RAF gerekend kunnen worden tot de criminaliteit, richtte de organisatie zich als snel op het plegen van aanslagen. Het Mei-offensief in 1927 zorgde ervoor dat de RAF als terroristische organisatie serieus op de kaart kwam te staan. Hoewel deze aanslagen allemaal gepleegd werden met als doel sociaal politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen en gericht waren tegen vijanden van de RAF, werden ook veel onschuldige burgers het slachtoffer van de aanslagen. Van de 51 slachtoffers van de eerste generatie RAF, waren 28 mensen geen bedreiging voor de organisatie zelf.

Als we de acties van de RAF vergelijken met de werkdefinitie die in het eerste hoofdstuk is opgesteld, blijkt dat de RAF zelf niet de intentie had om terroristisch te handelen. Zij richtte zich niet op onschuldige burgers maar koos haar doelwitten bewust uit overheidsinstellingen en militaire locaties. Volgens de geweldscategorieën die onderscheiden worden door Ganor, zou de RAF daarom niet als terroristisch gezien moeten worden maar waren zij (stads)guerrilla's.⁸²

Aan de andere kant zorgden verschillende slordigheden, zoals het niet opvolgen van waarschuwingen door de redactie van de Springer pers en een aanslag op de openbare weg voor het politiebureau van München, ervoor dat onschuldige burgers makkelijk het slachtoffer konden worden van de aanslagen. Ondanks dat de RAF haar doelwitten bewust uitkoos, was het merendeel van de

⁸² Ganor, 'Defining Terrorism', 295.

slachtoffers van de eerste generatie RAF-leden burger. Deze burgerslachtoffers zijn erg belangrijk geweest, omdat zij voor een gegronde onderbouwing van de terroristische framing vanuit de West-Duitse overheid hebben gezorgd.

De doelstelling van deze scriptie was echter het toetsen van de RAF-casus aan de opgestelde werkdefinitie uit hoofdstuk een. De RAF voldoet aan veel aspecten van definitie, maar wijkt op belangrijke punten ook af. De RAF probeerde om via aanslagen sociaal-politieke veranderingen in de maatschappij te bewerkstelligen, maar dit geweld was niet gericht tegen burgers die zelf geen dreiging vormden voor de RAF. Er vielen zeker onschuldige burgerslachtoffers, maar dit was niet de intentie van de RAF. Ondanks een bewust dreigement aan de redactie van de Springerpers, probeerde de organisatie om burgerslachtoffers te vermijden. Doordat onschuldige burgers niet het beoogde doelwit waren van de RAF, kan de RAF niet gezien worden als een terroristische organisatie.

De methode van stadsguerrilla paste, zoals de naam al doet vermoeden, beter bij een guerrillagroepering volgens het onderscheid van Ganor.⁸³ Hierbij moet echter wel de kanttekening worden geplaatst dat de RAF zich op het randje van dit label begaf door haar riskante en nalatige aanslagen, waarbij onschuldige burgers het slachtoffer werden. Er is echter bij ieder label sprake van een onduidelijk grensgebied. Nagenoeg alle academici zijn het er namelijk over eens dat bepaalde aspecten van een label gedeeltelijk van toepassing kunnen zijn op een groepering, maar een label in zijn totaliteit nooit alle aspecten van een beweging kan omvatten.⁸⁴ Zeker voor de casus van de RAF is dit belangrijk om in het achterhoofd te houden. Tijdens haar langdurige bestaan heeft de organisatie immers altijd een dynamisch karakter gehad.

Vervolgonderzoeken zouden zich dan ook kunnen richten op de tweede of derde generatie van de RAF. Volgens Pekelder is namelijk juist het opkomen van nieuwe generaties een essentieel aspect van de RAF en heeft iedere generatie zijn eigen karakteristieken.⁸⁵ Zeker de tweede generatie van de RAF-leden is interessant om te bestuderen als casus, omdat zij vaker geweld tegen burgers gebruikte, waardoor de verhoudingen tussen een guerrillastrijd en terrorisme daar anders lagen.⁸⁶

Daarnaast kunnen vergelijkbare onderzoeken naar de definities van terrorisme met andere casussen bijdragen aan het opstellen van een universele definitie van terrorisme. Tot nu toe is het nog niet mogelijk gebleken om een dergelijke universele definitie op te stellen, maar onderzoeken naar het concept terrorisme kunnen wel bijdragen aan dit vormingsproces. Daarnaast moet bij het opstellen

⁸³ Ganor, 'Defining Terrorism', 295.

⁸⁴ Bhatia, 'Fighting Words', 15.

⁸⁵ Jacco Pekelder, *The End of the Baader Meinhof Group. The Long Goodbye Between 1977 and 1998* (Lezing op de IV Jornadas Internacionales sobre Terrorismo: Los finales del Terrorismo. Lecciones desde la perspectiva comparada, Cortes de Aragón, 2011), 1-20, aldaar 4, via Utrecht University Repository, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/202937>.

⁸⁶ Duitsland Instituut Amsterdam, 'RAF en de Duitse Herfst 1977', <https://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/107/raf-en-de-duitse-herfst-1977> (03-01-2019).

van nieuwe (werk)definities rekening worden gehouden met het veranderende karakter van een organisatie, want de eerste generatie leden van de Rote Armee Fraktion waren niet óf criminelen, óf guerrillastrijders óf terroristen, ze waren het allemaal tegelijk.

Bronvermelding

Primaire bronnen

Bundeskriminalamt, 'RAF- Die Herausforderung für das Bundeskriminalamt als zentrale Ermittlungsbehörde', transcript van lezing door Günther Scheicher op 17 juni 2011, pagina 3. https://www.bka.de/SharedDocs/Downloads/DE/DasBKA/Historie/05_STVeranstaltungRedeScheicher.html.

Kommunistische Rebellen, 0019700800, 'Polit-Kommune Grunewaldstrasse ausgehoben', augustus 1970, <https://socialhistoryportal.org/raf/5305>.

Lebendiges Museum Online, 'Plakat "Anarchistische Gewalttäter Baader/Meinhof-Bande"', <https://www.hdg.de/lemo/bestand/objekt/plakat-raf-fahndungsplakat.html> (18-11-2018).

Nationaal Coördinator Terrorisme en Veiligheid, 'Terrorismebestrijding', <https://www.nctv.nl/organisatie/ct/terrorismebestrijding/index.aspx> (14-11-2018).

RAF, 0019710501, 'Das Konzept Stadtguerilla', 1 mei 1971, <https://socialhistoryportal.org/raf/5314>.

RAF, 0019720511, 'Kommando Petra Schelm – HQ 5. US-Armee Korps Frankfurt', 14 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5332>.

RAF, 0019720512, 'Kommando Thomas Weisbecker – Augsburg und München', 16 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5333>.

RAF, 0019720515, 'Kommando Manfred Grashof – Buddenberg', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5334>.

RAF, 0019720519, 'Kommando 2. Juni – Springer', 20 mei 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5335>.

RAF, 0019980300, 'Erklärung zum Ende der RAF', maart 1998, <https://socialhistoryportal.org/raf/6150> (14-12-2018).

Regierungschefs des Bundes und der Länder, 0019720128, 'Radikalenerlass', 28 januari 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5327>.

Sicherungsgruppe Bonn des BKA, 0019720100_01, 'Fahndungsunterlagen', januari 1972, <https://socialhistoryportal.org/raf/5324>.

Ulrike Meinhof, 'Die Rote Armee Aufbauen', *Agit 883*, 61, 22 mei 1970.

United Nations General Assembly, Report of the Ad Hoc Committee established by General Assembly resolution 51/210 of 17 December 1996, Sixth session (28 January-1 February 2002), [http://legal.un.org/docs/?symbol=A/57/37\(Supp\)](http://legal.un.org/docs/?symbol=A/57/37(Supp)).

United Nations, 'Fight against International Terrorism Impeded by Stalemate on Comprehensive Convention, Sixth Committee Hears as Seventy-Third Session Begins' (03-10-2018), <https://www.un.org/press/en/2018/gal3566.doc.htm>.

Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, 'WD 3 – 417/09 Terrorismus: Definitionen, Rechtsgrundlagen und Maßnahmen zur Terrorismusbekämpfung', 25 november 2009, 1-10, <https://www.bundestag.de/blob/414600/88ba85eb1357681569fdea159edc1f3d/wd-3-417-09-pdf-data.pdf>.

Secundaire bronnen

Aust, Stefan, *Der Baader Meinhof Komplex* (München 1989).

Becker, Jillian, *Hitler's children: the story of the Baader-Meinhof terrorist gang* (London (1977)).

Bhatia, Michael V., 'Fighting Words: Naming Terrorists, Bandits, Rebels and Other Violent Actors', *Third World Quarterly* 26 (2005) 1, 5-22.

Bloxham, Donald en Robert Gerwarth (red.), *Political Violence in twentieth-century Europe* (Cambridge; New York 2011).

Butz Peters, *Tödlicher Irrtum. Die Geschichte der RAF* (Berlijn 2004).

Cowen, Deborah en Emily Gilbert (red.), *War, Citizenship, Territory* (London 2008).

Ganor, Boaz, 'Defining Terrorism: Is One Man's Terrorist another Man's Freedom Fighter?', *Police Practice and Research* 3 (2002) 4, 287-304.

Hajjar, Lisa, *Courting conflict: the Israeli military court system in the West Bank and Gaza* (Berkeley 2005).

Hanshew, Karrin, 'The German Autumn, 1977', in: *Terror and Democracy in West Germany* (Cambridge 2012).

Kershaw, Ian, en Ronnie Boley, *Een naoorlogse achtbaan: Europa 1950-2017* (Houten 2018).

Laqueur, Walter, *The Age of Terrorism* (Boston 1987).

Marighella, Carlos, 'Minimaual of the urban guerrilla', *Survival* 13 (1971) 3, 95-100.

Pekelder, Jacco, en Frits Boterman (red.), *Politiek Geweld in Duitsland. Denkbeelden en debatten* (Amsterdam 2005).

Pekelder, Jacco, *Sympathie voor de RAF: de Rote Armee Fraktion in Nederland 1970-1980* (Amsterdam 2007).

Pekelder, Jacco, The End of the Baader Meinhof Group. The Long Goodbye Between 1977 and 1998 (Lezing op de IV Jornadas Internacionales sobre Terrorismo: Los finales del Terrorismo. Lecciones desde la perspectiva comparada, Cortes de Aragón, 2011), 1-20, via Utrecht University Repository, <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/202937>.

- Schmid, Alex P., (red.), *The Routledge handbook of terrorism research* (London; New York 2013).
- Schmid, Alex P., en A. J. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories & Literature* (New Brunswick 2005).
- Schmidt, Bettina E., en Ingo W. Schroeder (red.), *Anthropology of violence and conflict* (London 2001).
- Seán Sheehan, *Anarchism* (London 2003).
- Tilly, Charles, 'Terror, Terrorism, Terrorists', *Sociological Theory* 22 (2004) 1, 5-13.

Digitale bronnen

- Bundeskriminalamt, 'Publikationen' (2018),
https://www.bka.de/SiteGlobals/Forms/Autorenliste/Autorensuche_Formular.html?nn=3806 (28-12-2018).
- Deutsche Welle, 'Red Army Faction: A Chronology of Terror' (05-09-2007),
<https://www.dw.com/en/red-army-faction-a-chronology-of-terror/a-2763946> (20-12-2018).
- Duitsland Instituut Amsterdam, 'RAF en de Duitse Herfst 1977',
<https://duitslandinstituut.nl/naslagwerk/107/raf-en-de-duitse-herfst-1977> (03-01-2019).
- Historiek.net, 'Herkomst van het woord 'terrorist'', <https://historiek.net/herkomst-terrorist-terrorisme-geschiedenis/77678/> (24-11-2018).
- International Association of Labour History Institutions, 'Rote Armee Fraktion',
<https://socialhistoryportal.org/raf> (30-11-2018).
- Jacco Pekelder, 'RAF: Rote Armee Fraktion',
<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/6576/raf-rote-armee-fraktion.html> (12-01-2019).
- Michael Sontheimer, 'RAF-Serie (IV): Im Untergrund „Wir wollen an die Front!“', *Der Spiegel*, 1 oktober 2007, <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-53135552.html> (24-12-2018).
- Our World in Data, 'Terrorism' (januari 2018), <https://ourworldindata.org/terrorism> (24-11-2018).